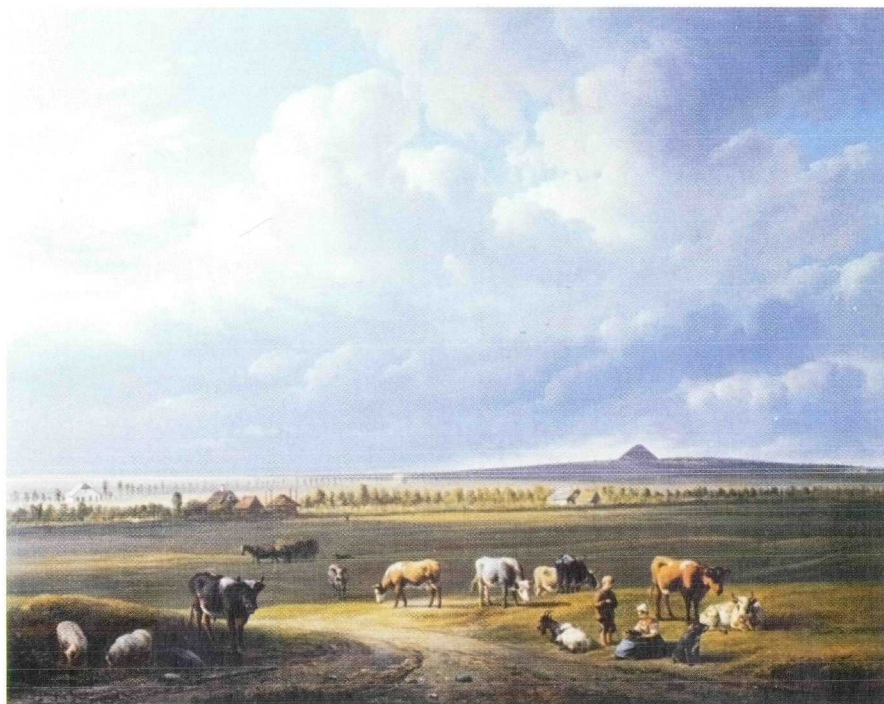
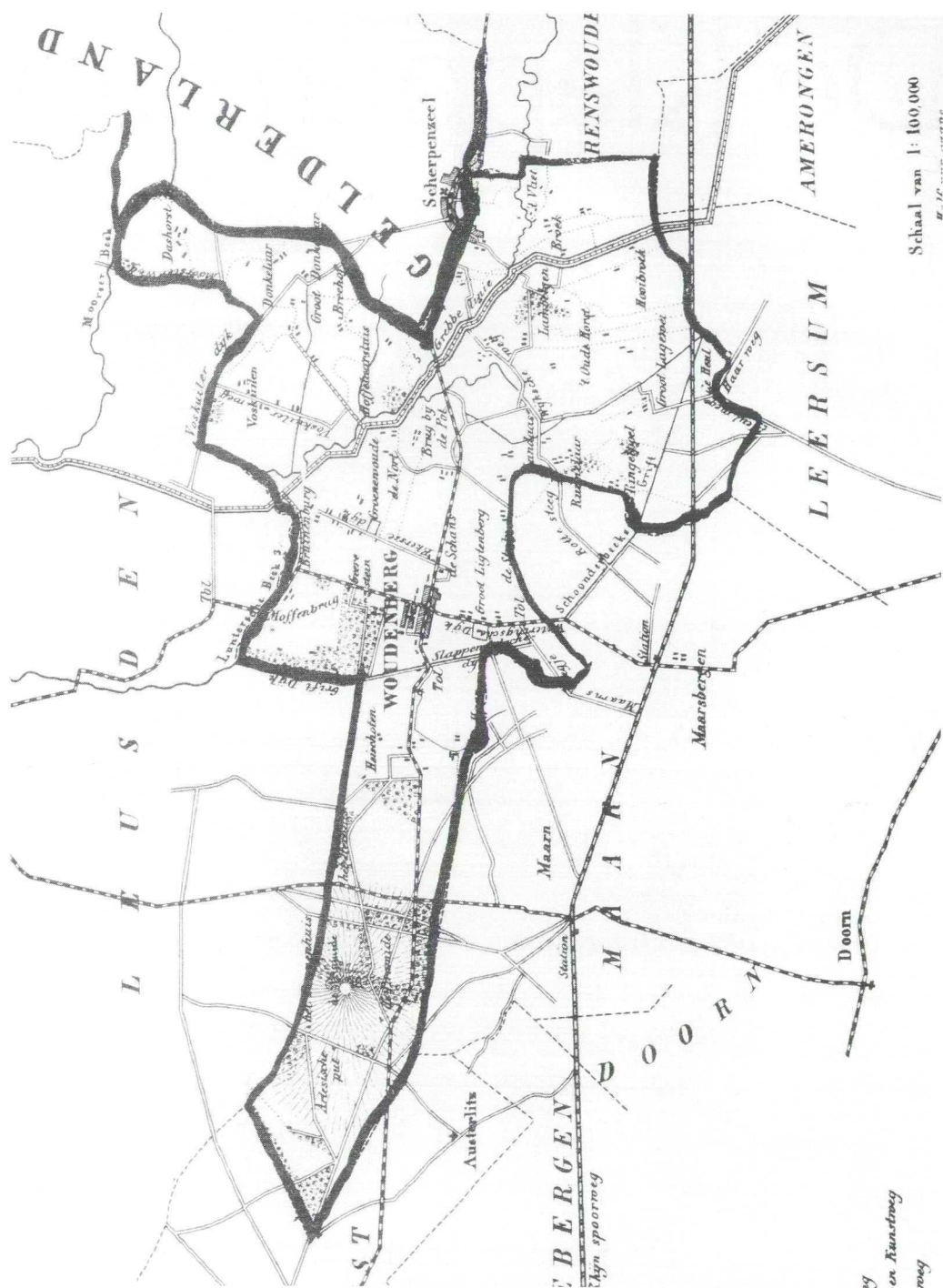

De Klapperman

De Bataafs-Franse tijd
(1781-1815)

Bijdragen tot de geschiedenis van Woudenberg - december 2000

Kaartje uit de Kuyper-atlas van Woudenberg, 1868.

I Historische achtergrond

De tijd tussen 1795 en 1815 vormt een overgangperiode in onze vaderlandse geschiedenis. Daarvoor was er de Republiek met zijn zeven min of meer zelfstandige provincies en op plaatselijk niveau nog een bestuur met schout en schepenen, die zich naast bestuur ook met de rechtspraak bezig hielden. Daarna vormde het Koninkrijk der Nederlanden een centraal bestuurde staat met instellingen die in grote lijnen nog dezelfde zijn als nu of in die tijd ontstaan zijn, zoals de burgerlijke stand, het kadaster, het belastingstelsel, de rechtspraak en de gemeentebesturen. De grondslag daarvoor werd gelegd in wat de Bataafs-Franse tijd genoemd wordt. De betekenis van die naam zal hierna duidelijk worden. Aan de gebeurtenissen van 1795 die een eind zouden maken aan de Republiek is het een en ander vooraf gegaan. Aan die gebeurtenissen zullen we eerst aandacht besteden.

Patriottenbeweging in 1780-1787, revolutie in Nederland

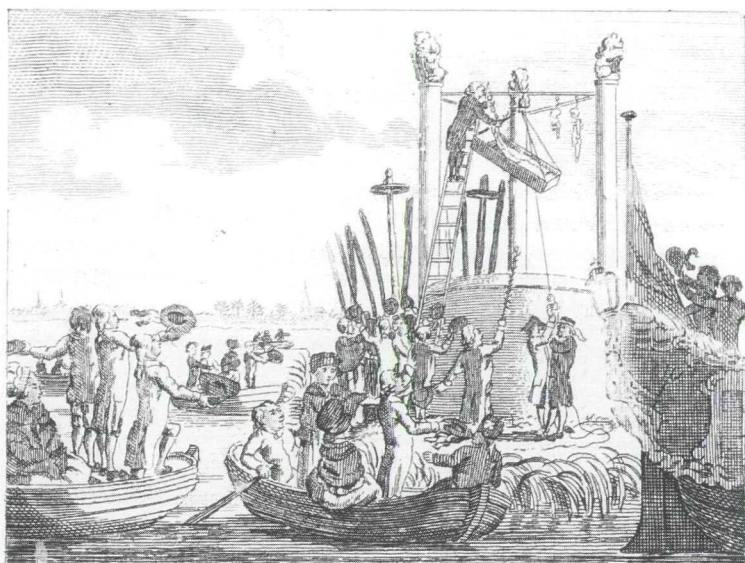
Als voorspel zouden we de patriottenbeweging kunnen beschouwen in de jaren tachtig van de 18de eeuw. In de loop der tijd rees onder de bevolking steeds meer verzet tegen een kleine groep regenten, die op plaatselijk en gewestelijk niveau alle touwtjes van de macht in handen hadden. Aanvankelijk hadden men de hoop gevestigd op het huis Oranje-Nassau, waarvan de leden sinds 1747 weer het ambt van stadhouder vervulden. Toen die hoop niet in vervulling ging, bundelden de diverse groeperingen hun verzet tegen de stadhouder, aan de ene kant de regenten onder aanvoering van Amsterdam, de belangrijkste handelsstad, aan de andere kant een groep - van over het algemeen beter opgeleiden - uit de burgerij die nooit deel hadden uitgemaakt van het bestuur. Zij hadden nieuwe ideeën over democratie. Zij duiden zichzelf aan als patriotten en beschouwden zichzelf als de ware belangenbehartigers van het vaderland. Regenten en de Oranjes en hun aanhangers dachten in de optiek van de patriotten slechts aan het eigenbelang.

De tegenstellingen spitsten zich toe tijdens de

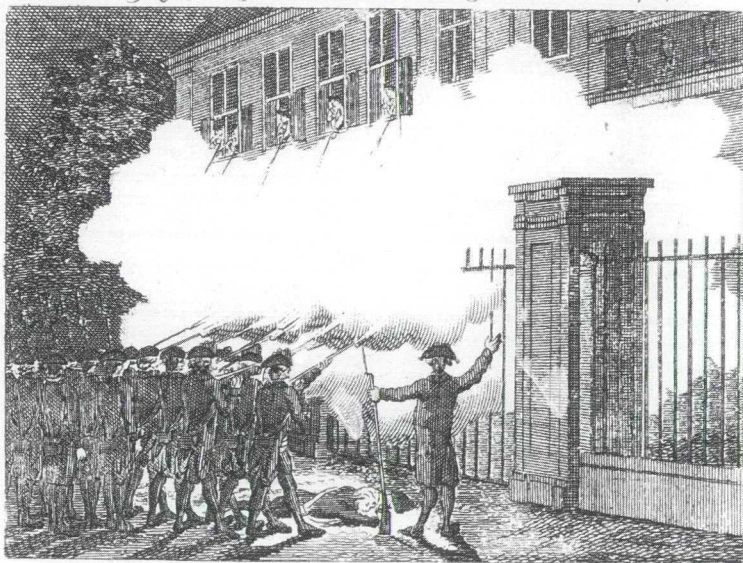
Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1776-1783). Frankrijk steunde de Verenigde Staten tegen Engeland dat zijn koloniën in Noord-Amerika nog geen zelfstandigheid wilde verlenen. De Republiek was verdeeld. De stadhouder was voor steun aan Engeland, in de achttiende eeuw de bondgenoot van de Republiek en met name de Oranjes. Daartegenover waren de regenten, vooral in Amsterdam, uit handelsoverwegingen voor steun aan de Verenigde Staten. De neutraliteit bleek niet te handhaven en de Republiek raakte voor de vierde keer in oorlog met Engeland (1780-1784). De oorlog veroorzaakte grote economische schade. In 1781 werd het pamflet "Aan het volk van Nederland" gepubliceerd, waarin een scherpe aanval op de stadhouder gedaan werd¹. De auteur van dit pamflet was de Overijsselse patriot-edelman Joan Derk van der Capellen tot den Pol, groot bewonderaar van de ontwikkelingen in de Verenigde Staten. De patriottenbeweging won steeds meer aan kracht. Overal in ons land kwamen oude en nieuwe tegenstanders van Oranje in de besturen. De patriotten hadden ook hun eigen milities, de zogenaamde Vrijkorpsen. De prins-stadhouder werd gedwongen uit te wijken naar Amersfoort en later naar Nijmegen. Zijn vrouw, de zuster van de Pruisische koning, prinses Wilhelmina was uit ander hout gesneden. Alleen begaf ze zich naar Den Haag om een beweging ten gunste van de stadhouder tegen de patriotten in het leven te roepen. Halverwege bij Goejanverwellesluis in de buurt van Gouda werd ze door een patriottisch vrijkorps aangehouden. De Pruisische koning kon de belediging die zijn zuster was aangedaan niet over zijn kant laten gaan en stuurde een leger. In 1787 werd met hulp van Pruisen en Engeland het gezag van de stadhouders hersteld. De patriotten die de grond te heet onder de voeten was geworden vluchtten naar Frankrijk.

De Bataafse Republiek en Koninkrijk Holland 1795-1810, revolutie vanuit Frankrijk

Uiteindelijk zou de revolutie van buitenaf tot stand komen. In 1789 brak de Franse revolutie uit. De nieuwe Franse revolutionaire regering

R r RANNINCK, *Kattenburger*; Doorſchooten, 30 Mey, met de BEEVEN R r
aan de *Galg* gehangen, daar met *Stadts* Afgenomen, 6 Dec 1787.

S r SOESTDYK door de zog. *Patriotten* uit UTRECHT aan- S r
gevallen, dog manmoedig VERDEDIGT, 26 July 1787.

Partijstrijd in Nederland:

- a. Het lijk van Ranninck, een van de gesneuvelde 'bijltjes' (Oranjegezinde timmerlieden van de marinewerf in Amsterdam), alsnog opgehangen, wordt van de galg gehaald om eervol begraven te worden na het herstel van het Oranjegezinde bewind. 18e eeuwse gravure.
- b. Patriotten beschieten Paleis Soestdijk.

besloot na haar eerste militaire successen de revolutie ook in de buurlanden te verspreiden. In januari 1795 trok een Frans leger onder Pichegru de bevroren rivieren over. De stadhouder vluchtte naar Engeland en de patriotten konden terugkeren. Overal werden "provisionele" (voorlopige) besturen aangeesteld. De nieuwe republiek noemde zich de Bataafse Republiek, naar de Bataven, de volksstam die in de Romeinse tijd ons land bewoonde. Tot zover wilde men dus de wortels van het Nederlandse volk terug laten gaan. De leuzen en symbolen uit het revolutionaire Frankrijk werden overgenomen. Men danste om de vrijheidsboom, 1795 werd het eerste jaar van de Bataafse Vrijheid en men wenste elkaar Heil en Broederschap.

Er moest ook een grondwet komen en er werden verkiezingen gehouden voor een eerste volksvertegenwoordiging: de Nationale Vergadering. Alle mannelijke personen van twintig jaar en ouder, die niet van de een of andere vorm van bedeling leefden, mochten stemmen in de grondvergaderingen². Het aanwijzen van de vertegenwoordigers (representanten) geschiedde via de trap van de districtsvergaderingen. Daartoe was het land verdeeld in kiesdistricten en ieder district in grondvergaderingen van 500 personen. De grondvergaderingen stemden in 1797 ook over een ontwerpgrondwet, die overigens afgestemd werd³. Er bevonden zich in Woudenberg twee grondvergaderingen, de nummers 109 en 110. Daarnaast was er nog een districtsvergadering gevestigd, die de grondvergaderingen van Woudenberg (met Geerestein), Renswoude, Maarn en Maarsbergen, Leusden c.a., Stoutenburg en Zeist omvatte.

Hoewel formeel zelfstandig was de Bataafse Republiek door middel van een bondgenootschap met handen en voeten gebonden aan Frankrijk en verwikkeld in de oorlogen die dit land met de rest van Europa voerde. De interne ontwikkelingen in ons land werden in Parijs nauwlettend gevolgd. Ontevredenheid van de in 1804 tot keizer gekroonde Napoleon leidde tot opheffing van de Bataafse Republiek in 1806. Onder de broer van de Franse keizer, Lodewijk Napoleon, werd ons land voor het

eerst een koninkrijk, het Koninkrijk Holland (1806-1810). Hoewel men dat niet verwacht zou hebben voerde de nieuwe koning voorzover dat mogelijk was een tamelijk zelfstandige koers. Zo weigerde hij de dienstplicht in te voeren, zoals dat in Frankrijk al gebeurd was. Napoleon verweet zijn broer ook te weinig steun te verlenen aan de economische blokkade, het zogenaamde Continentale Stelsel, waarmee hij Engeland op de knieën hoopte te krijgen.

Inlijving bij Frankrijk 1810-1813

In 1810 kon de koning dan ook vertrekken en werd ons land bij Frankrijk ingelijfd. Frans bestuur, rechtspraak, belastingen, dienstplicht en burgerlijke stand werden ingevoerd. Dit alles vormde een grote belasting voor de bevolking. De handel lag stil door het Continentale Stelsel en het verlies van de koloniën. Men had weinig profijt van de aansluiting bij Frankrijk. De val van het keizerrijk van Napoleon werd ingeleid door de tocht naar Rusland in 1812. Wel bereikte de "Grande Armée" nog Moskou, maar vanwege de invallende winter moest Napoleon weer de terugtocht aanvaarden. Berucht uit de vaderlandse geschiedenis is het oversteken van de Berezina, waarbij veel Nederlandse soldaten het leven lieten. De keizer was als eerste terug in Parijs. De gezondheid van Zijne Majesteit was beter dan ooit liet een communiqué van 29 december weten. Die van de keizer wel maar in het voorjaar van 1813 overleden er nog soldaten in de lazaretten in Polen, Duitsland of Frankrijk⁴. Tot ver in 1813 was de strekking van de officiële bulletins die van "alles onder controle". Na de slag bij Leipzig in oktober begon de "Grande Armée" uiteen te vallen. In november trokken Russische en Pruisische troepen de Nederlandse grens over. Op enkele vestingen na, zoals Deventer, Gorcum en Delfzijl⁵, waren eind van dat jaar de Franse troepen uit ons land verdreven en was er een voorlopig bewind ingesteld dat de kroonprins, de latere koning Willem I, terugriep uit Engeland. Hoewel in december 1813 ons land zijn zelfstandigheid terug kreeg, zijn veel veranderingen op gebied van bestuur, rechtspraak, belastingen, dienstplicht en burgerlijke stand niet meer teruggedraaid.

II Revolutie in Woudenberg?

Ambachtsheren en schouten

De huidige gemeente Woudenberg bestond uit twee ambachtsheerlijkheden: Woudenberg en Geerestein. Bestuur en rechtspraak waren in handen van een ambachtsheer. In principe was het bezit van zo'n ambachtsheerlijkheid erfelijk, was als het ware privébezit van een familie. In de Bataafs-Franse tijd was dat de Overijsselse familie Van Rechteren. In 1794 kwamen beide ambachtsheerlijkheden in handen van één persoon, Rudolf Christiaan van Rechteren. Een aardige bijkomstigheid is dat deze getrouwd was met Anna Elizabeth van Capellen, dochter van de hierboven genoemde patriot-edelman Joan Derk van der Capellen tot den Pol ⁶.

Rudolf Christiaan woonde niet op Geerestein maar in het Gelderse Appeltern. Zijn kinderen waren in 1834 genoodzaakt Geerestein te verkopen aan Jhr. H.D. Hooft die het bezit met andere goederen onder Woudenberg uitbreidde. De ambachtsheren stelden de schouten aan en benoemden jaarlijks na een voordracht de schepenen. Zij vormden het bestuur van het gerecht en de lagere rechtspraak berustte ook bij hen. De bemoeienis van de ambachtsheren was na 1795 gering. Rudolf Christiaan steunde in 1809 de kandidatuur van Hendrik Lagerweij voor de functie van schout. In datzelfde jaar deed hij een aanbeveling aan het dorpsbestuur om een brandspuit aan te schaffen. Hierop is niet ingegaan ⁷. In het particuliere archief van de familie Lagerweij komen ook stukken voor waaruit blijkt dat Hendrik Lagerweij als zaakwaarnemer voor de afwezige ambachtsheren fungeerde. Het dorpsbestuur zetelde in het zogenaamde Oude Gerechtshuis, dat lag ter hoogte van de huidige Schoutstraat en in 1965 door de gemeente is afgebroken ⁸. Hier drevén de gerechtsbodes de tapnering.

Het gerechtshuis van Woudenberg zou met een onderbreking van 1798-1802 zijn functie blijven vervullen als bestuurlijk centrum tot 1856 ⁹. De combinatie herberg/bestuurlijk centrum was een gebruikelijke en zou in Woudenberg blijven bestaan tot 1909 ¹⁰.

Onrustige tijden

In die periode vernemen we meer over baldadigheden van de jeugd dan over partijstrijd of opstand. In 1776 liet het dorpsbestuur weten dat er "klagten zijn ingekomen, over het continueel afhaken en scheuren der publicatien zoo wegens Hare Edele Mogende ordonnantien [verordeningen afkomstig van de Staten van Utrecht], als particuliere biljetten van verkopen, geaffligeert aan het Gerechtshuys en den herberg De Prins van Oranje". Er werd een beloning van een gouden ducaat uitgelooft voor degene die dergelijke lieden aangaf. Drie jaar later vernemen we weer van baldadigheden, zoals gruwelijk vloeken, werpen met stenen en drek naar voorbijgangers, molesteren van mensen en beesten en inbraken ¹¹. Zo richtte in 1782 de agressie zich tegen Catharina Rosewind, die op huize Scherpenzeel woonde en tijdens een van de uitstapjes met haar gezelschap werd lastig gevallen door de dorpsjeugd. Het dorpsbestuur stelde naar aanleiding hiervan een onderzoek in ¹². In 1803 (20 december) waren er weer klachten over baldadigheden van de jeugd: afslaan van de handwijzers, werpen van stenen en drek naar passerende rijtuigen etc. ¹³.

Politieke ontwikkelingen

Maar ook de politieke ontwikkelingen gingen niet aan Woudenberg voorbij. In december 1784 besloten de Staten van Utrecht om in navolging van de steden Utrecht, Amersfoort en Wijk bij Duurstede ¹⁴ de ingezetenen op het platteland te wapenen. Hier werd niet overal gehoor aan gegeven blijkens een bits schrijven van Gedeputeerde Staten aan de schouten van de hoge heerlijkheden van 18 februari 1785: "Wij dan ook niet en konnen penetreren, waaromme in de Hoge Heerlijkheden, minder dan elders, binnen de Provincie, de ordres, door de respectieve Maarschalken uit Onzen name gegeven, zouden behoren te worden gerespecteerd". Of men er voor wilde zorgen dat die exercitiegenootschappen er alsnog kwamen. In feite ging het om een competentiestrijd. Het wapenen van de ingezetenen behoorde niet tot de jurisdictie van de hoge heer-

lijkheden, maar maakte deel uit van de souveriniteit en viel als zodanig rechtstreeks onder Staten van Utrecht. Het conflict kreeg in de partijstrijd van die tijd andere dimensies. In Woudenberg meldden zich in eerste instantie geen vrijwilligers. In tweede instantie gebeurde dat wel aan de Holevoet (20 januari 1785). Het betrof acht personen, onder wie Teunis de Jongh van de herberg aan de Holevoet, "daar waar [het wapen van] Utrecht uithangt". Ook in het dorp Woudenberg kwam na enige aarzeling een exercitiegenootschap van de grond. De schout, Willem Lagerweij Jr en de schepenen Andries Abbema en Cornelis Pater werden door het gerecht met de coördinatie belast. Op 23 februari hadden 31 personen zich in de schuur van de secretaris Lagerweij op de Pangelaarshoeve voor de eerste keer bekwaamd in de wapenhandel. Onder de vrijwilligers treffen we bekende namen als Willem Lagerweij Jr, Willem Andries Abbema, Matthijs van Geijtenbeek, Jan Kassenberg of Karssenberg, later de voorzitter van het gerecht. Aart Withoos (reeds bij De Holevoet genoteerd), Barend van Wittenberg Azn en een zekere Christiaan waren "kommandeerders en voor-Exerceerders". Nadat de Pruisische legers de Oranjes weer in hun macht hadden hersteld waaide er een andere wind door de provincie. In een publicatie van 23 oktober 1787 werden de genootschappen weer verboden: "Alzoo Ons door de treurige ondervinding gebleken is, dat de zogenaamde Vrycorpsen, ofte Genootschappen van Wapenhandel ten platten Lande, even als in de Steden dezer Provintie, tot niet anders strekken, dan om den geest van partyschap en ongehoorzaamheid aan de bevelen der Wettige Overigheid te verwekken en aantekweken".

"Partyschap"

Dat deze "partyschap" ook in Woudenberg leefde blijkt uit een geschil over de gebruiksrechten op de grens van Maarn en Woudenberg tussen Hermen Jansz van Ginkel, de boer op Henschoten, en Evert Vermeulen over de grenspalen tussen Maarn en Woudenberg. Nadat deze in 1784 waren geplaatst vormden ze tevens de grens tussen hun bezittingen. Hermen Jansz van Ginkel deed Evert Vermeulen in 1791 aanzeggen dat hij geen schapen

meer mocht laten grazen voorbij de palen. Vermeulen antwoordde daarop aan de gerechtsbode dat hij altijd daar zijn schapen had laten weiden en dat hij Van Ginkel namens hem kon zeggen "dat hij die paalen op zijn rug konde vatten en roepen daar Oranje mee" ¹⁵.

Het roer weer om

Onder invloed van de gebeurtenissen in Frankrijk ging het roer weer om. Een voorlopig bestuur nam na het binnentrekken van Franse troepen en uitgeweken patriotten het bestuur over in de provincie Utrecht. Of ze wilden of niet, de plaatselijke besturen moesten weer eens om, niet de laatste keer overigens in de komende decennia. Dit ging niet altijd zonder wrijvingen en irritatie. Dat de revolutie ook de gewone man niet onberoerd liet blijkt uit een resolutie van het bestuur van de Provisioneele Representanten s' Lands van Utrecht (het voorlopige provinciaal bestuur) uit 1795 om een onderzoek in te stellen naar "ongeregeldheden" in Woudenberg. Uit de brief van het gerecht van Leersum binnengekomen bij het Hof van Utrecht (8 oktober) blijkt dat het om een verzoek om aanhouding gaat van een zekere Laurens Jansz wegens het roepen van "Oranje Boven" op 9 maart in het gerecht Leersum. Hij woonde als knecht op de hofstede Heyschoten. Van de politieke voorkeuren van zijn baas hebben we in de vorige alinea al kennis genomen. Dit gerecht schreef de heren van het Hof aan conform de tituluur in het eerste jaar van de Bataafse Vrijheid als "burgers". Deze schreven echter terug aan de "erentfeste, vrome, discrete" etc, de oude aanhef. Erg behulpzaam waren ze in ieder geval niet. Ze weigerden "apprehensie" (in hechtenisneming) en berechting aan de hoge heerlijkheid van Zuylenstein, Leersum en Ginkel over te laten. Wel wilden ze na van Leersum de nodige informatie verkregen te hebben zelf tot berechting overgaan ¹⁶.

Zaar Kleijnveld

Een merkwaardige en onduidelijke zaak speelde zich in 1803 en 1804 af. Een zekere Zaar Kleijnveld, wonend in het Velthuisje op de Ekeris, zou tegen twee andere personen hebben gezegd dat hij het gerecht (dorpsbestuur) wel uit de provincie kon doen bannen en daar

ook stukken van had. De bode moet hierover aan Kleijnveld opheldering of bevestiging vragen. Kleijnveld ontkende. Getuigen bevestigden echter de uitspraken. Kleijnveld werd door het bestuur afgeschilderd als kerkelijk en politiek een lastig sujet. Het kwam tot een gerechtelijke procedure bij het Hof van Utrecht. Op 18 april 1803 moest het dorpsbestuur verschijnen voor de Commissaris van het Hof die met het onderzoek was belast. Op 23 april 1804 kwam het tot een schikking met Kleijnveld waarbij het gerecht afzag van verdere procedures ¹⁷.

Problemen in De Holevoet

In 1809 waren er problemen in het deel van Scherpenzeel dat toen nog tot het gerecht Woudenberg behoorde, De Holevoet met de Knaapstraat (huidige Nieuwstraat) en Achterstraat. De bevolking bestond hier uit arme dagloners en textielarbeiders en -arbeidsters. De hele achttiende eeuw had het proletariaat zich in de republiek steeds onvoorwaardelijk achter het Oranjestad geschaard. De lange arm van het dorpsbestuur reikte maar nauwelijks tot De Holevoet, zoals we hierboven ten aanzien van de gebeurtenissen in de jaren

tachtig al hadden vastgesteld. En de schout van Scherpenzeel onder wiens neus een en ander gebeurde had hier niets te zeggen. Hij beklagde zich in een brief over het zingen van Oranje-liedjes en andere oproerige bewegingen in de herberg De Holevoet, sinds de jaren 80 kennelijk nog steeds een haard van onrust, en verzocht om een verscherpt toezicht ¹⁸.

Wisseling van de wacht?

Ten aanzien van het dorpsbestuur veranderde door de gebeurtenissen van 1795 voorlopig niets. Willem Willemsz Lagerweij Jr bleef schout van beide gerechten Woudenberg en Geerestein. In 1798 kregen onder invloed van de zoveelste ommezwaai in Frankrijk de radicale elementen in de Bataafse republiek voorlopig het rijk alleen. De gematigde elementen moesten het veld ruimen. De gebeurtenissen op landelijk en provinciaal niveau hadden hun uitwerking in Woudenberg. De oude provinciegrenzen vervielen. Het oostelijk deel van Utrecht werd samengevoegd met een deel van Gelderland, tezamen het Departement van de Rijn met als hoofdplaats Arnhem. De functie van schout werd opgeheven. Een president zat het dorpsbestuur voor. De gerech-

Ansichtkaart Holevoet. Collectie H. Schouten, omstreeks 1925.

ten Woudenberg en Geerestein werden samengevoegd. Het gemeentebestuur (voor het eerst werd dit woord gebruikt) werd voorgezeten door de kleermaker Jan Karssenberg. De overige leden waren Dirk de Jong en Peter Kok. Matthijs van Geijtenbeek was secretaris.

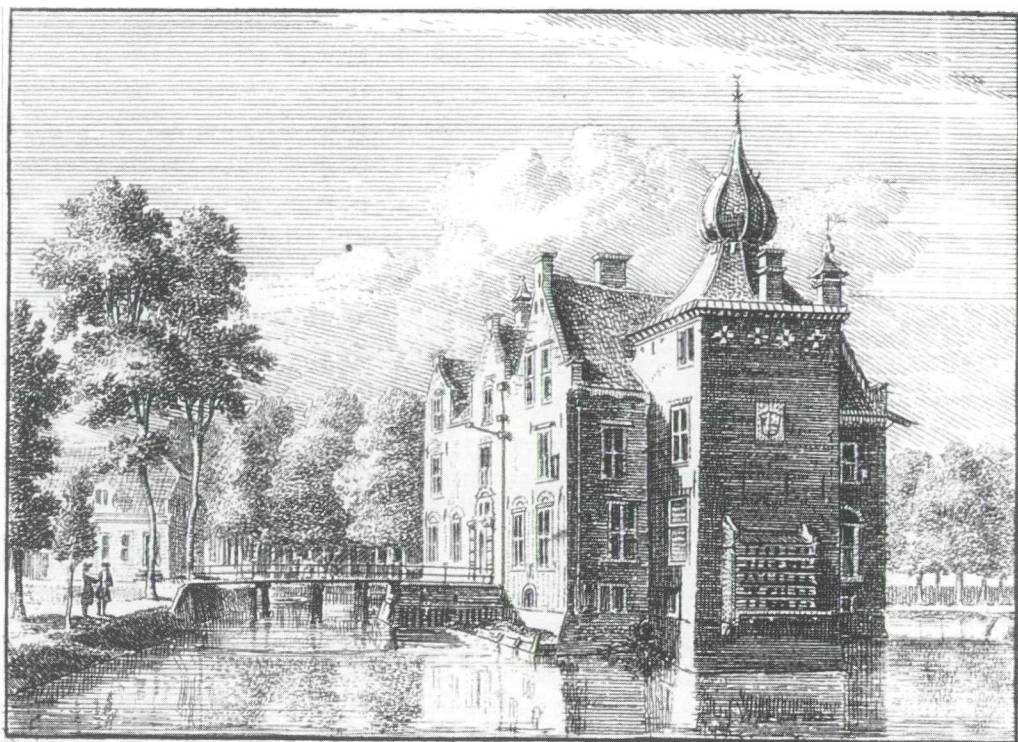
Alles weer bij het oude

Met een nieuwe grondwet in 1802 werd de klok weer teruggedraaid. De oude provinciegrenzen werden weer hersteld. Tussen Frankrijk en Engeland kwam de Vrede van Amiens tot stand. Hierbij kon de verdreven stadhouder Willem V niet achterblijven. Hij ontsloeg zijn aanhangers van hun eed van trouw aan hem: ze konden wat hem betreft onder het nieuwe regime zonder gewetensbezwaar hoge ambten aanvaarden ¹⁹. Dit had ook zijn weerslag op de machtsverhoudingen in Woudenberg. Willem Lagerweij Wz werd "hersteld" in zijn oude functie als schout ²⁰. De gerechten werden weer gesplitst. De schepenen bleven provisioneel aan. In plaats en op verzoek van Willem Lagerweij werd Matthijs van Geijtenbeek secretaris. Het bestuur stelde voor de chirurgijn en herbergier Matthijs Lagerweij te herstellen als gerechtsbode. Hij bedankte voorlopig om verscheidene, niet nader genoemde redenen (te oud, rancune, vertrouwde hij het nog niet?). Het bestuur besloot voorlopig geen bode aan te stellen. Wilde men die plaats toch voor Matthijs open houden? Na de vergadering van 20 december 1802 was alles weer bij het oude: de provisionele schepenen bleven zitten. Alleen Karssenberg keerde niet meer in het dorpsbestuur terug. Matthijs Lagerweij werd weer hersteld als bode. Karssenberg was bij de overdracht van het bestuur - n.b. in zijn eigen huis - opvallend afwezig. Voortaan vonden de zittingen van het dorpsbestuur weer plaats in de herberg van Matthijs Lagerweij en zijn vrouw Maatje. Een van de eerste besluiten van het nieuwe bestuur wordt als volgt omschreven: "sijnde voorts na deliberatie op voorstel van den Schout goedgevonden en geresolveerd het Gerechts Huys om bijzondere redenen Schout en gerechte daar toe moveerende te verplaatsen ten huize van Matthijs Lagerweij. En teffens denselven Matthijs Lagerweij als Bode van het Gerecht Woudenberg te herstellen". Een belangrijke toevoeging

was nog: "op zodanige Tractementen en Emolumenten als voorheen bij hem zijn genoten" ²¹. Het drielal, Willem Lagerweij Wz, Matthijs van Geijtenbeek en Matthijs Lagerweij kon tevreden zijn: Willem had de touwtjes van het bestuur weer in handen, en voor de beiden Matthijssen waren er lucratieve ambten weggelegd, die naast de vaste honoraria nog aardige onkostenvergoedingen opleverden. De secretaris kreeg opdracht om te zorgen dat de volgende vergadering de gerechtskas van Woudenberg en de kaart van Woudenberg, de bekende kaart van Justus van Broeckhuysen 1717, waar men bijna een eeuw later nog steeds op moest terugvallen, naar het nieuwe gerechtshuis waren overgebracht. Twee dagen later besloot het nieuwe bestuur gelijk om zes nieuwe lantaarns te plaatsen ter voorkoming van ongelukken op donkere avonden en om het bezoek van de catechisatie te bevorderen. Vier lantaarns kwamen op het kerkplein te staan, een bij de pastorie en een "op het ijzer aan het huys van Hermannus Johan van Maanen omme door den klepperman als voorheen te worden bezorgt en aangestoken". De duistere tijden leken voorbij. Bij Karssenberg, de gepasseerde oud-president van het dorpsbestuur uit de voorafgaande vier jaren ging het niet van harte. Op 30 december 1802 werd "geresolveerd om den Bode te overhandigen eene insinuatie aan den Out president en Schepen Jan Karssenberg, waar in denselven sal worden geinsinueerd omme op Dynsdag den 11^e January 1803 des voornoems om 9 uren in het Gerechts Huys bij Schout en Gerechte te verschijnen [...] over te geven alle de Papieren bij denselven in voorsz. qualiteyt ontvangen en onder hem berustenden; en daar op het antwoord van gem. Karssenberg af te vorderen". Op 11 januari van het nieuwe jaar, 1803, moest dit nog eens herhaald worden.

Instelling gemeentebestuur

Lang is Willem Lagerweij niet meer in ambt geweest. Op 3 november 1803 werd hij begraven. Hij liet geen kinderen na, waarmee deze Lagerweij-tak uitstierf. Matthijs van Geijtenbeek volgde hem op tot zijn overlijden in 1809 ²². Op zijn beurt werd hij opgevolgd door Hendrik Lagerweij, zoon van de in 1807 over-

De RIDDER-HOFSTAD GROENEWOUDE, anders WOUDEBERG genoemd.

Ridderhofstad Groenewoude. Ets van H. Spilman (1721-1784).

leden gerechtsbode Matthijs Lagerweij²³. Per 1 januari 1812 werden de nieuwe gemeentebesturen ingesteld. De gerechten Woudenberg en Geerestein werden toen definitief samengevoegd. Aan het hoofd van de gemeente of commune kwam de maire (burgemeester) te staan met één adjunct-maire (wethouder). De conseil municipal (gemeenteraad) had vooral een controlerende taak bij de financiën. De maire was allereerst uitvoerder van de besluiten van hogerhand. Hoewel Hendrik Lagerweij de meest geschikte kandidaat leek om de eerste burgemeester van Woudenberg te worden, is dat niet gebeurd²⁴. Overigens nam Hendrik Lagerweij tot 1 januari 1812 het ambt van maire waar. De reden lijkt niet zozeer van politieke aard maar meer reglementair. Hendrik was al gemeenteontvanger en de beide ambten mochten volgens de nieuwe - Franse - wetgeving niet gecombineerd worden. Of

misschien zag hij de bui al hangen. Een zakenrelatie van hem, de advocaat Pieter 't Hoen, een bekende Utrechtse patriot uit de periode 1785-1787, de eerste politieke journalist en redacteur van de "Post van de Neder-Rijn"²⁵ schreef dat hij hem (Hendrik) niet zou condoleren met het niet doorgaan van de benoeming. De nieuwe maires zouden nog een hele kluit hebben om het hun superieuren naar de zin te maken. 't Hoen beschikte over een profetische blik. Inderdaad rouleerde in deze jaren het ambt snel. Uit de korzelige brieven van de prefect en onderprefect wordt duidelijk dat die maires maar weinig goedkeuring konden oogsten bij hun superieuren. Vanaf die datum fungeerde de inmiddels al bejaarde Willem Andries Abbema (73 of 74 jaar) als eerste officiële maire of burgemeester. De onderprefect die op zijn beurt weer onder druk gezet werd door de prefect, de fanatieke De Celles,

afkomstig uit het tegenwoordige Belgische Brabant moest hem herhaaldelijk aanmanen op tijd zijn stukken op te sturen. Op zeer scherpe toon was de zoveelste terechtwijzing van 2 mei 1813: "Als u niet maakt dat met den 10^e dezer maand den Percepteur (gemeente-ontvanger) bij de Heer Stoetwegen stort [...] dan zal ik zulks ten uwe koste laten haalen. Het begint mij te verveelen dat gegeeve orders niet uitgevoerd worden. Dit moet eindigen". Het gebruikelijke "Ik noeme mij met Achtting" bleef achterwege. In dezelfde maand verdween Abbema van het bestuurlijke toneel. Hij moest plaats maken voor L.L.E. Bols, de latere eerste luitenant bij de kurassiers, die het door De Beaufort en Jansen beschreven schandaal op Groenewoude zou veroorzaken²⁶. Een verbetering was het niet. In het ontvangstenboek tekende in die zomer meestal de adjunct-maire bij afwezigheid van Bols wegens ziekte of andere reden²⁷. De toon van de correspondentie van de kant van de onderprefect bleef hetzelfde. Het Frans van deze maire was belabberd. Toen het Franse regime in november 1813 ineens stortte verdween Bols een weekje van het toneel. Kort daarna dook hij weer op en was hij inmiddels dragonder en zou hij geprobeerd hebben met enige gewapende volgelingen uit Woudenberg zich bij de bevrijders aan te sluiten: Bols als partizaan²⁸. Dit verhaal werd in 1825 door Hendrik Lagerweij ontzenuwd toen Bols zich met een verzoekschrift tot de gouverneur had gewend over deze affaire²⁹. In februari 1814 trad Arien Koudijs na herstel van de onafhankelijkheid van ons land als burgemeester aan. De titel maire mocht niet meer gebruikt worden. Net zoals de prefect voortaan gouverneur van de provincie Utrecht heette. Hendrik Lagerweij zijn tijd zou komen in 1818. Hij zou als schout/burgemeester, in combinatie met het ambt van ontvanger der directe belastingen, nu wel, aan blijven tot zijn overlijden in 1835.

De periode van het ineens storten van het Franse regime (november 1813) tot aan de laatste poging van Napoleon om Europa aan zich te onderwerpen, de slag bij Waterloo in juni 1815, was een verwarde periode. Voorlopig draaide men met de oude besturen (onder nieuwe namen) door. In het voorjaar van 1814

waren nog steeds steden in Franse handen (Deventer, Gorcum, Delfzijl). De Nederlandse troepen streden inmiddels aan geallieerde zijde mee. Pruisische en Russische troepen bevonden zich nog steeds in ons land. De bevolking moet soms het gevoel hebben gekregen dat er niets veranderde: dienstplicht, inkwartieringen en vorderingen door vreemde troepen. Er moest een nieuwe grondwet komen en bovendien werd op het congres van Wenen op Europees politiek niveau besloten dat de noordelijke en zuidelijke (België) Nederlanden met het oog op de Franse dreiging samengevoegd zouden worden.

III Het dagelijks leven

De rekening gepresenteerd

In 1795 kreeg de jonge Bataafse Republiek meteen de rekening gepresenteerd van zijn bondgenoot: een Frans leger van 25.000 man moest gevoed en gekleed worden en aan Frankrijk moest 100 miljoen gulden betaald worden als "schadeloosstelling en vergoeding". De bewoners van Woudenberg werden nog eens extra belast toen de Franse generaal Marmont vanaf 1804 de Franse en Bataafse troepen op de heide tussen Zeist en Woudenberg begon te concentreren. In militair opzicht een te begrijpen maatregel maar voor de bewoners een zware last. Men moest namelijk ook voor het onderhoud van deze militairen en hun paarden zorgen. In een rekest uit 1805 werden nog eens alle bezwaren op een rijtje gezet ³⁰. De meeste gezinnen hadden militairen ingekwartierd en meestal moest men hen van eten en drinken voorzien. De paarden werden in schaaphokken en tabaksschuren gestald. De tabaksteelt had daar zeer onder te lijden. Het voorstel was om met algemene middelen voor kazernering van de militairen te zorgen in plaats van de lasten van de legering geheel ten laste van de plaatselijke bewoners te laten komen. Veel heeft het rekest niet uitgemaakt.

De legering van troepen is daarna ook doorgegaan en uit de rekeningen blijkt wel dat de plaatselijke bevolking nog steeds voor de kosten moest opdraaien. In 1810 stuurde de landdrost van het departement (provincie) Utrecht een circulaire met een overzicht van het dagelijks rantsoen eten en drinken voor de ingekwartierden. Om de stemming erin te houden had de militair recht op een glaasje brandewijn of jenever bij het ontbijt, een halve pot bier bij het middageten en 's avonds nog eens een pot bier. Opvallend is ook dat er zowel 's middags als 's avonds warm eten op tafel moest komen. Op 10 augustus 1811 waren 104 man in Woudenberg ingekwartierd (in sommige huizen twee) en een maand later, 4 september 1811 een compagnie grenadiers, totaal 122 man. Als we bedenken dat er in die tijd zo'n kleine tweehonderd huizen in Wou-

denberg waren dan is het duidelijk dat een groot deel van de bevolking met inkwartiering werd opgezadeld.

Er werd ook arbeid gevorderd voor de werken bij de marinehaven Den Helder in de periode van de inlijving (1810-1813) ³¹. Vervanging was hierbij mogelijk, net zoals bij de dienstplicht. Zo liet Lubbert van Ravenhorst, landbouwer, zich vervangen door een zekere Andries Brel-ler, dagloner. Andries bedong een som van acht gulden plus een fles jenever bij zijn vertrek. Verder zou aan zijn vrouw wekelijks drie gulden betaald worden, dus over de maand van 23 sept tot 23 okt (1811) twaalf gulden. De omstandigheden waren slecht en het werk zwaar. De glazenmakersknecht Jan Spoor kwam ziek terug en overleed.

Dienstplicht

Tijdens de inlijving bij Frankrijk maakte de Nederlanders voor het eerst kennis met de dienstplicht, of om de eigentijdse term te gebruiken, de conscriptie. Het lot bepaalde of men in dienst moest of niet, het zogenaamde uitloten. Vervanging was mogelijk ³². Anthonij van Donselaar liet zich vervangen door Johannes van Maarle uit Utrecht. Deze kreeg daarvoor een handgeld van vijftig gulden bij goedkeuring van de papieren en nog eens vijftig gulden bij goedkeuring door de raad van recruterij. Bij het verschijnen bij zijn onderdeel zou hij nog eens vijftig gulden ontvangen. Na voldoen van de dienstplicht na twee jaar zou hij dan tenslotte vijfhonderd en vijftig gulden krijgen.

Voor wie de pech had een laag nummer te trekken, wat betekende dat men dienst moest nemen, en financieel zich geen vervanger of remplaçant kon veroorloven, zat er niets anders op dan op te komen of te deserteren. In heel Europa werden dienstplichtigen of conscrits gerecruteerd. Ten tijde van de veldtocht naar Rusland sprak men van het Grote Leger der Twintig Naties. De Fransen vormden daarin de minderheid. Duitsers uit de vele vorstendommen in dat land vormden na hen het belangrijkste contingent ³³.

Soms probeerde men zich aan die dienstplicht te onttrekken. In de archieven van de prefecten en onderprefecten (de provinciale besturen) bevinden zich lijsten van deserteurs. Een voorbeeld van lijdelijk verzet vinden we ook in het gemeentearchief. In een brief van 14 september 1811 beklagt de "fungerende" (plaatsvervangende) maire, Hendrik Lagerweij, zich tegenover de onderprefect in Amersfoort erover dat de bode van Scherpenzeel, Jan Heinen, een conscrit (Tijmen van Ostenbrugge) aan de Holevoet (dat deel van Scherpenzeel viel toen nog onder Woudenberg) had afgeraden om zich bij de eerste oproep te melden. Hij zou tegen de betreffende persoon gezegd hebben: "Gij behoeft er geen voet om over dwars te zetten, gij moet eerst aan uw huis persoonlijk worden opgeroepen, en, indien u een ander dan den Bode van Woudenberg oproept, behoeft Gij niet te compareeren". Hendrik Lagerweij voegt er nog bits aan toe: "waaruit blijkt dat den voornoemden Jan Heinen de goede eenvoudige lieden van hunnen pligt afmaand en alzoo de conscriptie tegenwerkt" ³⁴.

Overleden en teruggekeerde Woudenbergers

Heel wat conscrits hebben hun leven gelaten, zoals Cornelis Nieuwburg, overleden op twintigjarige leeftijd in een lazaret te Hamburg op 31 augustus 1813 en Jan Roll, fuselier uit Woudenberg, die op 22 jarige leeftijd in een lazaret in Boulogne sur Mer op 1 september 1811 overleed. Een half jaar later kwam er pas een overlijdensbericht in Woudenberg binnen, vergezeld van een brief van de schrijver van zijn onderdeel. Op de achterkant van dit schrijven is de maire, Abbema, begonnen aan een ontboezeming die hij niet heeft afgemaakt: "Waarom o God zijn wij in eeuwigheid van uwe gunst" ³⁵. Anderen hadden meer geluk, ze overleefden de tocht naar Rusland, of waren nog net te jong. Deze laatsten werden nog wel opgeroepen in 1814 en 1815 om onder de Nederlandse conscriptie dienst te doen. In 1815 hield Europa nog een keer zijn adem in toen Napoleon uit zijn verbanningsoord Elba ontvluchtte, maar tenslotte ten zuiden van Brussel bij Waterloo verslagen werd. In 1865 vierde men het 50-jarig herdenkingsfeest van

de slag bij Waterloo. Dit was een grote nationale feestdag. In Leiden werd een reünie van dienstplichtigen uit de periode 1814-1815 gehouden. In Woudenberg waren er vijf nog in leven of te achterhalen. Gerrit van de Wetering Kz, geboren in 1794, tabaksplanter van beroep, was aanwezig op het feest te Leiden in 1865 op kosten van de regering. Hendricus van Beek, geboren in 1796 te Amersfoort, was op dat feest eveneens aanwezig. Anderen waren minder bevoorrecht, zoals Hendrik Velthuizen, dagloner, die volgens zijn paspoort in 1815 fuselier was; er waren echter geen veldtochten van hem bekend. Melis Veldhuizen was in Franse dienst geweest, door de Engelsen krijgsgevangen gemaakt en vervolgens gedurende de eerste zes maanden van 1814 in Nederlandse dienst. In het bevolkingsregister komen we hem in 1881 nog tegen als bakker in De Holevoet. Deze laatste twee kregen nog wel een zilveren kruis. Andries van Dijk, geboren in 1790, dagloner was in Franse dienst in Rusland krijgsgevangen gemaakt en had, in Russische dienst overgegaan, tegen de Fransen gevochten. Hij had echter geen getuigschrift van zijn ontslag uit het Russische leger. Hij werd niet uitgenodigd voor het feest en kreeg ook geen eretekens, hoewel de burgemeester, Willem Jacob Lagerweij, nog een goed woordje voor hem deed ³⁶.

Tijd van beproeving

Ook voor de rest van de bevolking vormde de tijd een beproeving ³⁷. Herhaaldelijk moesten rogge, haver en spek geleverd worden. Boeren moesten in opdracht van de militaire autoriteiten of op last van de onderprefect met paard en wagen naar de meest uiteenlopende en ver verwijderde plaatsen rijden, bij nacht en ontij als het zo uitkwam. Paarden werden gevorderd. Achteraf moest men dan maar zien met tussenkomst van het dorpsbestuur een vergoeding te krijgen. Soms werd men van het kastje naar de muur gestuurd. Een declaratie van het dorpsbestuur van 774 gulden wegens het stallen van paarden bij de minister van oorlog in 1809 ingediend werd niet gehonoreerd. De Bataafse troepen hadden in die tijd zelf daarvoor moeten betalen. Het rijk kon die schuld niet overnemen. Met de komst van de bevrijders, de Pruisen en de Russen in 1813-

1814, veranderde er niet eens zo veel. Ook deze oorlogsmachine moest draaiende gehouden worden. In het gemeentearchief vinden we vele rekeningen van individuele burgers. Kozakken namen bij de weduwe Voskuilen een paard mee te waarde van 200 gulden. Ze kreeg er een paard van twintig gulden voor in de plaats. Het tekort kreeg ze een jaar later terugbetaald. Hongerige kozakken namen bij Aart van Dijk twee jonge varkens mee. Herbergier Van Gooswilligen moest op 3 december 1813 drie flessen jenever aan dorstige kozakken leveren. In juli 1814 kreeg hij pas zijn centen (per fles 11 stuivers). Jan Mulder kreeg voor het uitsteken van de vlag op 3 en 4 december drie gulden. Arien Cornelissen uit Woudenberg en Hendrik Klaassen uit Soest hadden in de nacht van drie op vier december Russische troepen naar Lunteren gebracht. Al deze zaken werden pas in de loop van 1814 vergoed. Men mocht dan bevrijd zijn van de Fransen, maar nog niet van de lasten van de oorlog. De onderprefect, nu inmiddels commissaris van het arrondissement Amersfoort geheten, schreef de gemeentebesturen aan om mede te delen dat er voor de Russische en Pruisische troepen continu 150 wagens met bijbehorende paarden klaar moesten staan in zijn ambtsgebied. Voor Woudenberg kwam dat neer op acht wagens die direct naar Amersfoort gestuurd konden worden (in januari 1814). Een paar dagen later vroeg hij om een opgave van de voorraden van in totaal negentien artikelen, uiteenlopend van het voor de hand liggende tarwe, rogge en haver tot azijn, tabak, wijn, bier, jenever en brandewijn. De bevoorrading verliep kennelijk moeizaam.

IV De Pyramide van Austerlitz

De grootse plannen die de Franse generaal Marmont in het begin van de vorige eeuw koesterde ten aanzien van de heide bij Zeist heeft Woudenberg een monument en een uitspanning van landelijke vermaardheid opgeleverd. Generaties schoolkinderen werden hier geconfronteerd met een tastbaar overblijfsel uit de tijd van Napoleon. Die landelijke vermaardheid heeft er ook voor gezorgd dat diverse afbeeldingen zijn gemaakt die een indruk geven van de veranderingen die de Pyramide en het landschap in de loop der tijd ondergaan hebben.

Het lid van de Oudheidkundige Vereeniging Flehite, P.J. Frederiks, kon in 1895 in het artikel dat hij ter gelegenheid van de restauratie publiceerde de volgende impressie van het landschap geven:

“Wanneer men met een trein van de Holland-sche IJzeren Spoorweg-Maatschappij voorbij Amersfoort gestoomd is, in de richting van Kesteren, ziet men al spoedig, even na het schilderachtige torentje van Oud-Leusden en het landgoed Nimmerdor gepasseerd te zijn, links van den molen van Bavoort een vrij hoogen heuvel, waarop een obelisk”³⁸.

De bouw van de Pyramide

Na de hervatting van de oorlog met Engeland werden de plannen van Napoleon voor een invasie in dat land nieuw leven ingeblazen. Ook in ons land, dat onder de naam Bataafse Republiek een van de satellietstaten van Frankrijk was, werden troepen geconcentreerd. Napoleon benoemde in 1804 Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont tot bevelhebber van de Franse en Bataafse (Nederlandse) troepen. Nog geen 30 jaar oud had hij, zoals zovele collega's, een bliksemcarrière gemaakt. In zijn memoires wilde hij daar uiteraard niet al te bescheiden over zijn. Wat hij aantrof bij zijn komst was een verzameling slecht uitgeruste en gedemoraliseerde militairen. De gezondheidstoestand was slecht. Ook de verhouding tussen de Franse en Bataafse broedervolken liet te wensen over³⁹. Hij zette zich direct aan de reiniging van deze Augiasstal. Daartoe begon hij de troepen, die over het gehele land

verspreid lagen, te concentreren en te oefenen op de heide bij Zeist. In zijn standpunt ten aanzien van het nut en de haalbaarheid van deze maatregel stond hij alleen. Zelfs Napoleon had zijn bedenkingen. In zijn memoires, die pas veel later geschreven zijn, kon Marmont natuurlijk vrijer spreken en een eigen draai aan de geschiedenis geven⁴⁰.

Toen het kamp, waaruit het huidige dorp Austerlitz is ontstaan, was aangelegd, moest hij zijn mannen bezig zien te houden en besloot daarom een echt “militair” monument te laten oprichten, sober maar groot. Zijn keuze viel op een piramide met een obelisk erop⁴¹. Piramiden en obelisksen waren toen in de mode. Zes jaar tevoren hadden Franse troepen gestreden in Egypte. Napoleon had aan de voet van de piramiden bij Gizeh aan het historisch besef van zijn soldaten geappelleerd met zijn bekende uitspraak dat veertig eeuwen op hen neerzagen. Marmont bleek hiervoor dus wel gevoelig. Bovendien, zo meende Marmont, zou de kunstmatige heuvel een opvallend reliëfelement in het vlakke Nederlandse landschap vormen.

Met de bouw van de Pyramide, op het grondgebied van de gemeente Woudenberg, werd vrij laat in het seizoen begonnen, namelijk op 11 september 1804. Bij gebrek aan stenen maakte men de Pyramide van aarde, bedekt met graszoden. Op de top kwam een houten obelisk te staan. Tijdens de bouw werd een oorkonde in een loden koker in de Pyramide achtergelaten. De Pyramide werd op 8 oktober plechtig ingewijd met een groots vuurwerk, dus na een bouw die 27 dagen geduurd had. Volgens de memoires van Marmont was de periode van de bouw voor iedere militair van generaal tot soldaat één groot feest. Saamhorigheid en moreel waren op een hoog peil⁴². De hele zomer had het kamp op de heide bij Zeist veel bekijks getrokken. Verkopers van drank en etenswaar waren op de heide bij Zeist neergestreken en deden er goede zaken. Komediantentroepen en circus-artisten gaven voorstellingen⁴³. Kortom het

MARMONT
Heer van Ragusa.

Portret Marmont. Rijksmuseum Amsterdam, Prentenkabinet.

moet op de heide bij Zeist in de zomer van 1804 een vrolijke boel zijn geweest.

Het kamp

In het voorjaar van 1805 wilde Marmont het kamp een meer permanent karakter geven. Hij liet de tenten van het kamp bij Zeist vervangen door houten barakken. Ook de Pyramide kreeg aandacht. Aan de voet van de Pyramide werden aan iedere zijde platen bevestigd. Deze platen zijn nog te zien op de ets die Baltard in 1806 van de Pyramide maakte. In het bijschrift van deze ets staan de teksten die daarop waren aangebracht. De eerste plaat bevatte een opdracht aan Napoleon. Deze had zichzelf op 2 december 1804 tot keizer gekroond. Verder werden de afmetingen erin vermeld, zoals de hoogte: 36 meter of 110 voet. Op de tweede plaat kwamen de namen van alle overwinningen voor die Napoleon tot op dat moment op het slagveld behaald had. De naam Austerlitz ontbrak hier nog aan. De derde vermeldde de overige verdiensten van Napoleon. Op de vierde werd een opsomming gegeven van de Franse en Bataafse legeronderdelen die in het kamp waren gebivakkeerd en die de Pyramide hadden mee helpen bouwen.

Verder kocht Marmont in april 1805 de hofstede Henschoten in Woudenberg met bijbehorende grond van Jan Willemse van Ginkel ⁴⁴. P.J. van Oosthuizen, eigenaar onder meer van het landgoed Rijsenburg en rijk geworden door leveranties aan de legers van Napoleon, had hierbij een bemiddelende rol gespeeld. De Pyramide stond op het heideterrein dat bij deze hofstede hoorde. Vervolgens liet Marmont bij de Pyramide drie huisjes bouwen voor de Franse soldaten Louis Faivre en Jean Baptiste la Roche en de Nederlandse soldaat Barend Philips, die met meisjes uit de omgeving getrouwd waren. Zij kregen als bewakers van de Pyramide het vruchtgebruik van de hofstede en de grond. De bedoeling was dat uit deze drie huisjes onder beschermheerschap van de stad Amsterdam een Gallo-Bataafse nederzetting zou ontstaan ⁴⁵.

Het landschap was in deze tijd nog volledig onbebost en het uitzicht weids. Maar in het

bijschrift bij de ets van Baltard wordt wel schromelijk overdreven. De bedenker van deze tekst wil ons doen geloven dat men vanaf de top van de Pyramide onder andere de Zuiderzee, Nijmegen en Deventer kon zien.

In juli 1805 voerden de krijgsgesbeurtenissen Marmonts troepen naar andere delen van Europa. Het legerkamp werd ontruimd en de troepen ingescheept voor de invasie in Engeland. Toen Napoleon dit plan moest laten varen, trokken de troepen naar Zuid-Duitsland en Oostenrijk. In Moravië zou op 2 december de slag plaats vinden bij Austerlitz, waaraan de Pyramide uiteindelijk zijn naam te danken heeft. Bij zijn vertrek naar Zuid-Duitsland had Marmont aan het stadsbestuur van Amsterdam opdracht gegeven om zorg te dragen voor de nederzetting bij de Pyramide. Het stadsbestuur belaste zich daar gaarne mee. Zozeer zelfs dat het wel bereid was de naam van Marmont aan de nederzetting te verbinden. Een commissie uit het stadsbestuur bestaande uit de heren Van Eys, Six en Changuion werd belast met deze taak ⁴⁶. Het stadsbestuur van Amsterdam zat daarmee op dezelfde lijn als Marmont die zich vleide met de gedachte dat het nageslacht in dankbare herinnering aan hem de Pyramide de naam "Marmontberg" zou geven ⁴⁷. Het voorstel van de commissie werd door de raadpensionaris, Rutger Jan Schimmelpenninck, bekrachtigd.

Koning Lodewijk

In 1806 werd Napoleons broer, Lodewijk Napoleon, koning van het pas gecreëerde koninkrijk Holland. Voor hij een van zijn gebruikelijke bezoeken aan een kuuroord bracht, bereikte hem een verzoek van burgers die zich in het legerkamp bij Zeist gevestigd hadden. Zij vroegen hem om zich het lot aan te trekken van de nederzetting ⁴⁸. Dit kwam prachtig overeen met de instructie van zijn broer, de keizer, om in de provincie Utrecht een grote legermacht te concentreren. De koning vaardigde een decreet uit op 17 augustus 1806 dat het midden hield tussen een stadsrechtverlening, een legerorder en een beschikking ten aanzien van een monument, namelijk de Pyramide. Het document rammelde juridisch aan alle kanten en dit werd nog verergerd

aangename taak toebedeeld om met een compromis te komen ⁵⁰ en Marmont die toen in Split verbleef op de hoogte stellen ⁵¹. Het eindigde ermee dat de annexatie ongedaan werd gemaakt en de naam "Marmont" gereserveerd bleef voor de terreinen die Marmont had gekocht. Op den duur echter zou de Pyramide toch de naam "Austerlitz" gaan dragen.

Toen Lodewijk Napoleon eind 1806 op zijn terugreis uit Duitsland Driebergen aandeed ontbood hij de gouverneur van Austerlitz, De Pineda. Deze kon weinig vreugdevols meedelen. Voor de winkeliers en andere kleine ondernemers viel er weinig meer te verdienen, omdat van die permanente vestiging van militairen weinig terecht was gekomen. Door gebrek aan mest van de paarden was de ontginning ook al geen succes geworden. Met de nederzetting bij de Pyramide ging het nog slechter. Bij een bezoek aan de Pyramide en drie huisjes in 1805 had de commissie uit Amsterdam kunnen vaststellen dat het met de ontginning niet erg vlotte door de onbekendheid van de soldaten met de landbouw. Het is haast symbolisch te noemen dat de vier jaar tevoren geplaatste houten obelisk zo bouwvallig was dat hij op last van de koning in verband met eventuele beschadiging van de Pyramide in 1808 gesloopt moest worden ⁵².

Bewoners van de drie huisjes

De bewoners van de drie huisjes komen we in archiefstukken uit 1808 en 1812 nog wel tegen. In het belastingkohier uit 1808 staan ze vermeld onder huisnummers 79 en 80, met als toevoeging "Bewoners bij de Piramide" ⁵³ en in 1812 onder huisnummers 87 en 88 ⁵⁴. De Fransen bewoonden het ene huisje, Barend Philips het andere. In 1816 werd met hen een regeling getroffen ⁵⁵. Marmont verkocht in datzelfde jaar de hofstede Henschoten en de bijbehorende terreinen aan H.M.A.J. van Asch van Wijck. Op de inwonerslijst van 1824 komen ze niet meer voor ⁵⁶. Hun namen ontbreken ook in de registers van de burgerlijke stand. We kunnen dus niet anders concluderen dan dat ze in 1816 vertrokken zijn met onbekende bestemming. Van Asch van Wijck beschreef de drie huisjes in 1842 in een aantekening die in het familiearchief De Beaufort voorkomt: "Nu

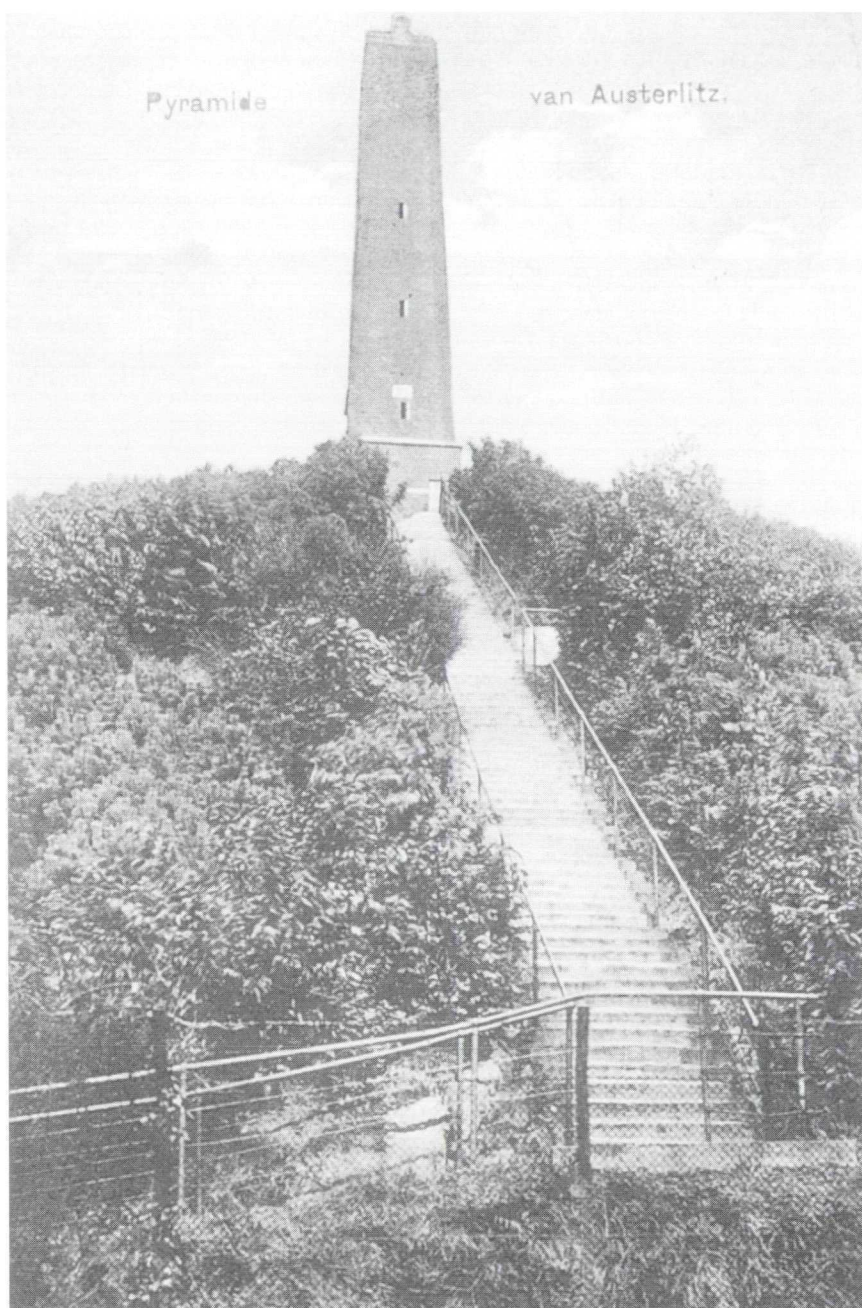
[1805] werden drie woningen naar franschen bouwtrant gebouwd, op steenen fundament, in houten ramen met steen ingemetseld. Eene schuur afgedeeld voor ieder der bewoners, akkertjes land, een put van houten ramen, 96 voet diep tusschen de huizen en die schuur gegraven" ⁵⁷. Uit de kadastrale legger blijkt dat de huisjes in 1836 zijn gesloopt en vervangen door een nieuw en groter huis ⁵⁸.

De grote landeigenaren

Tegen het midden van de vorige eeuw gingen de grote landgoedeigenaren in deze omgeving, de Amsterdamse bankier J.B. Stoop en de Utrechtse burgemeester Van Asch van Wijck, er toe over grote stukken grond met bos aan te planten. Langzaamaan verloor het landschap zijn open karakter. Toch kon Frederiks, zoals we al hebben gezien, nog aan het einde van de negentiende eeuw schrijven dat de Pyramide vanuit de verte zichtbaar was. Met de Pyramide was het inmiddels triest gesteld. Er restte nog slechts een asymmetrische en afgeplatte heuvel met bovenop een paar berkenboompjes.

In 1887 werd de burgemeester van Woudenberg J.B. de Beaufort, na het overlijden van zijn moeder, Anna Alida Stoop, eigenaar van de grond waarop de Pyramide staat ⁵⁹. De Beaufort vatte vrij snel plannen op om tot herstel van de Pyramide te komen ⁶⁰. In 1888 diende de architect D. van der Werf uit Amersfoort al een plan in tot herstel van het monument. Een sterke impuls kregen de plannen tot restauratie door de vondst van een brokstuk van de derde plaat die onder aan de Pyramide bevestigd was geweest door de majoor bij het vijfde regiment infanterie te Amersfoort, O.G.H. Heldring, tevens secretaris van Flehite. De Beaufort schonk het fragment aan de Vereniging.

Hij kon op 18 februari 1893 de Vereniging laten weten dat het onderzoek van de Pyramide was gestart, onder erbarmelijke weersomstandigheden volgens Frederiks: "Aanhoudende regens en wilde windvlagen bemoeilijkten het onderzoek van de pyramide en het terrein van het kamp. Wat van het gedenkteken was overgebleven, was weinig meer dan een 20

Ansichtkaart Pyramide rond 1900. Collectie Oud Woudenberg.

Meter hoge zandhoop". Bij dit onderzoek werd de loden bus die bijna negentig jaar vroeger in de Pyramide begraven was, opgegraven. Het moet uiteindelijk een anticlimax geweest zijn. We citeren nog eenmaal Frederiks: "Op den 25sten Februari begaven zich de Voorzitter en de Penningmeester naar de Pyramide, ten einde de werkzaamheden in loco te bezichtigen. Bij hunne komst vernamen zij reeds aanstonds, dat de loden bus gevonden was. Spoedig ontmoetten zij de heer De Beaufort, die hun mededeelde, dat, de inhoud wel niet door dieven gestolen was, doch, naar hij vreesde, door roest *in casu* lekkage, geleden had. Inderdaad was dit het treurige geval". Van de perkamenten oorkonde was niets meer over. Wat restte was slechts de houten rol, stank en een ondefinieerbare bruine vloeistof. De Beaufort schonk deze bus aan het Rijksmuseum te Amsterdam.

In maart 1893 besloot De Beaufort om met Van der Werf in zee te gaan. Na enkele voorstellen van de bekende architect Pierre Cuypers, onder andere om meer steen te gebruiken, kwam het definitieve ontwerp van de gerestaureerde Pyramide tot stand⁶¹. De restauratie vond plaats in de zomer van 1894. De obelisk werd daarbij weer in ere hersteld, in steen. Stenen trappen voeren de bezoeker sinds die tijd naar boven.

De uitspanning bij de Pyramide

In het gebied waar later de Pyramide kwam te staan moet van ouds al een herberg gestaan hebben langs de oude weg van Woudenberg naar Utrecht⁶². De Beaufort en Jansen maken gewag van een herberg in de Franse tijd⁶³. Naspeuringen in de archieven aan de Woudenbergse kant hebben hier vooralsnog geen concrete aanwijzingen voor opgeleverd. Op de inwonerslijsten van 1824 komt onder huisnummer 88, hetzelfde huisnummer waaronder Barent Philips stond ingeschreven in 1812, wel een vermelding voor van een zekere Marietje Toonen met de toevoeging "tapster"⁶⁴. Dezelfde vrouw komt op de lijst van 1830 weer voor, nu naar haar plaats van herkomst Maria van Putten, genoemd, met als beroep kroeghoudster. het huisnummer is nog steeds 88, met als toevoeging "heide".

In 1840 blijkt Evert van Garderen als kastelein ingeschreven op nr 88 onder de topografische aanduiding "Pyramide"⁶⁵. De drie huisjes waren toen, zoals we hierboven al vermeld hebben, gesloopt en vervangen door één huis. Van Garderen liet een met stro bedekt hutje bouwen op de Pyramide. Hier kon de bezoeker van de Pyramide uitrusten na zijn beklimming en van het uitzicht genieten. Versnaperingen kon men vanuit de herberg laten aanrukken⁶⁶. Vanaf ongeveer 1870 werd het hotel/restaurant door de familie Van Kolschoten beheerd, eerst Dirk, later zijn zoon Anton⁶⁷. De familie pachtte het terrein en de uitspanning van Anna Alida Stoop⁶⁸. Alida was de moeder van burgemeester J.B. de Beaufort en dochter van de bankier J.B. Stoop die het landschap in de buurt van de Pyramide had opgeluisterd met een classicistische koepel, waarvan de zuilen afkomstig waren van de gesloopte beurs van Hendrik de Keyser te Amsterdam⁶⁹.

Toeristische trekpleister

De vele ansichtkaarten van rond de eeuwwisseling maken duidelijk dat de Pyramide een toeristische trekpleister voor het gehele land begon te worden. In het familiearchief De Beaufort bevinden zich talrijke briefjes van schoolhoofden met het verzoek om hun kinderen de Pyramide te laten beklimmen⁷⁰. De samenhang tussen Egyptische piramiden en obeliskken, de oorlogen die Napoleon voerde, met name de slag bij Austerlitz, en het bouwwerk in de bossen van Henschoten zal voor de kinderen toch wel wat duister zijn geweest.

Noten

1. C.H.E. de Wit. "Oud en Modern. De Republiek 1780-1795". Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN) dl IX. Bussum, 1980. pp. 113-125.
S. Schama. Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813, pp. 95-99.
H.S. Haasse. Schaduwbeeld of het geheim van Appeltern. Kroniek van een leven. Amsterdam, 1989. p. 13.
2. De Wit, "De Noordelijke Nederlanden in de Bataafse en Franse tijd 1795-1813", AGN dl XI (Bussum, 1983) p. 164.
3. Ibidem, p. 169.
4. J. Presser, Napoleon, Historie en legende. Amsterdam-Brussel, 1963, pp. 574-581.
5. H.T. Colenbrander. De vestiging van het Koninkrijk (1813-1815). Amsterdam, 1927. pp 18-19 en 26-28.
6. Haasse, Schaduwbeeld, p. 465.
7. Gemeentelijke archiefdienst Amersfoort (GAD), Archief gerecht Woudenberg (GW) 254.
8. J.J. Timmer, "De zetel van het gerecht". De Klapperman. Bijdragen tot de geschiedenis van Woudenberg, mei 1985, pp.52-56.
9. Idem, "Een nieuw geslacht treedt aan". De Klapperman. Bijdragen tot de geschiedenis van Woudenberg, mei 1985, p. 59.
10. Idem, "Naar een eigen gemeentehuis", De Klapperman. Bijdragen tot de geschiedenis van Woudenberg, mei 1985, p. 65.
11. GAD, GW, 251.
12. Het Utrechts Archief (HUA), Familiearchief De Beaufort, p. 89 en Gerechtsarchieven (Woudenberg) 2349.
13. GAD, GW 1.
14. R.E. de Bruin. "Patriotten en Orangisten". Geschiedenis van de provincie Utrecht vanaf 1780. Utrecht, 1997. pp 64-65.
15. Mededeling van de heer W.H.M. Nieuwenhuis die deze affaire heeft opgediept uit een verzameling documenten over Henschoten, HUA, dorpsgerechten 2349 (Woudenberg), d.d. 16 april 1805.
16. HUA. Statenarchief, notulen juli 1795 en Hof van Utrecht, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, 1795.
17. Akte gepasseerd ten overstaan van de notaris Arnoldus Geijtenbeek 23 april 1804 (standplaats Doorn).
18. HUA, Familiearchief Lagerweij (LAG), 1809.
19. De brieven vanuit Oranienstein geschreven door de erfstadhouder in ballingschap Willem V.
20. GAD, GW 1.
21. GAD, GW 12.
22. De zoon van Oth van Geijtenbeek en Gijsbertje Lagerweij gedoopt 3 september 1780, een tweede Mattheüs is zijn zoon, geboren en kort daarna overleden na de dood van de vader (geboren 8 augustus 1809 overleden 22 september 1809). In dat geval is Mattheüs al op jeugdige leeftijd schout geworden (23) en overleden (28). Hij komt voor in de correspondentie van zijn neef en opvolger Hendrik Lagerweij (Kostschoolbrieven) met als bijnamen Wipgatje, Jatje Krom of Deventer Koekje. Mattheüs was tevens procurator en administrateur van de Sint Anna Broederschap.
23. GAD, archief Lagerweij (LAG) 24 en 30.
24. Zelfs de steun van de onderprefect van Amersfoort, Snouckaert, had niet mogen baten. R.P.F. de Beaufort en L.H. Jansen. De geschiedenis en het volksleven van Woudenberg, 's-Gravenhage, 1969. pp. 84-85.
25. P.J.H.M. Theeuwen. Pieter 't Hoen (1744-1828). Politiek journalist en Utrechts patriot. Jaarboek Oud-Utrecht, 1987, pp. 43-77.
26. In 1832 zou Bols nog opschudding veroorzaken door op Groenewoude zijn vrouw waarmee hij in onmin leefde, lastig te vallen. Bij die gelegenheid werd hij door zijn zuster op listige wijze in zijn kamer op Groenewoude opgesloten. Waarschijnlijk heeft hij in verband hiermee voor het gerecht moeten verschijnen. Voor deze gebeurtenissen verwijzen we naar De Beaufort en Jansen, Geschiedenis en volksleven, pp. 24-27. Zie ook ingekomen brief

- GAD, Gemeentearchief Woudenberg (GAW) 44.
27. GAD, GAW 484.
 28. A. van Gent. "Uit Woudenbergs verleden". Mededelingenblad Stichting Oud Woudenberg, augustus 1997, pp. 786-788.
 29. GAD, GAW 37.
 30. GAD, GAW 244.
 31. GAD, GAW 594.
 32. GAD, LAG 27 en GW 249.
 33. Presser. Napoleon, p. 547.
 34. GAD, GW 5.
 35. GAD, GAW 24.
 36. GAD, GW 77.
 37. Regelmatig werden paarden, karren, gereedschap, transport en voedsel gevorderd, ook na de ineenstorting van het Franse keizerrijk, GAD, GW 244, GAW 24-26, 593.
 38. P.J. Frederiks. De Pyramide van Austerlitz. Een historische studie. Amersfoort, 1895, p. 7.
 39. Marmont, A.F.L.V. de. Mémoires du Maréchal Marmont, Duc de Raguse, dl II. 2e dr. Paris, 1857, p. 222.
 40. Ibidem, pp. 228-229.
 41. Ibidem, pp. 235-236.
 42. Ibidem, pp. 256-257.
 43. Frederiks, Pyramide, pp. 19-20.
 44. HUA, Archief De Beaufort, 1737.
 45. F.H.A. Sabron, "De stichting en de eerste vijf jaren van Austerlitz". De Navorscher, jg 64 (1915), pp. 357-359.
 46. Ibidem, pp. 358-359.
 47. Marmont, Mémoires, p. 238.
 48. Sabron, "Stichting", pp. 361-362.
 49. Ibidem, pp. 364-369.
 50. Ibidem, p. 409.
 51. Ibidem, pp. 451-452.
 52. Ibidem, pp. 456-458.
 53. GAD, GW 210.
 54. GAD, GAW 532.
 55. HUA, Archief De Beaufort, 1737.
 56. GAD, GAW 534.
 57. HUA, Archief De Beaufort, 1747.
 58. GAD, GAW 558.
 59. GAD, GAW 561 (kadastrale legger, artikelnummer 907).
 60. HUA, Archief De Beaufort, 1804, stukken betreffende het herstel van de Pyramide, 1887-1894.
 61. Frederiks, Pyramide, pp. 44-48.
 62. R. Loenen. "De Ouwe Kamp maar waar?" Seijst, jg. 21 (maart 1991), nr 1 p. 7.
 63. De Beaufort en Jansen, Geschiedenis en Volksleven, p. 100.
 64. GAD, GAW 534.
 65. GAD, GAW 538.
 66. De Beaufort en Jansen, Geschiedenis en Volksleven, p. 100.
 67. GAD, bevolkingsregister 1870-1920 respectievelijk deel III, GAW 545 f° 444, en deel I, GA 543 f° 6.
 68. HUA, Archief De Beaufort, 1808.
 69. De Beaufort en Jansen, Geschiedenis en Volksleven, p. 93.
 70. HUA, Archief De Beaufort, nr 2222.

De Klapperman

Uitgave van de Stichting Oud Woudenberg.

Redactie

Werkgroep Publiciteit. Coördinator De Klapperman:
G.D. Marringa, Emmahof 8, 3931 EZ Woudenberg,
tel. (033) 2862328.

Abonnement

De Klapperman wordt aan donateurs van de
stichting gratis toegezonden. Losse nummers zijn
verkrijgbaar in de Oudheidkamer.

Secretariaat stichting

Adres: Postbus 2, 3930 EA Woudenberg.

*Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is
zonder toestemming van de uitgeefster niet toege-
staan.*

ISSN: 0928-6152

Inhoud

De Bataafs-Franse tijd in Woudenberg
(1781-1815). De tekst is van A.F.M.
Reichgelt te Amersfoort.

Bij de omslag

De Pyramide van Austerlitz. Schilderij
uit 1833. J. van Ravenswaay. Particu-
liere collectie.

Foto: Pieter Hoogendijk.